

Szachy w przedszkolu i szkole jako klucz do wszechstronnego ROZWOJU dzieci

BEATA SYMBOR

WSTĘP

Szachy – jedna z najstarszych i najbardziej znanych gier planszowych na świecie – od wieków fascynują ludzi swoją głębią i złożonością. Często określane jako królewska gra, są synonimem inteligencji, strategicznego myślenia, koncentracji i wytrwałości. Jednak ich wartość edukacyjna wykracza daleko poza ramy szachownicy i bierek.

Współczesne badania edukacyjne¹ dostrzegają ogromny potencjał wpływu szachów na rozwój dzieci, szczególnie na etapie przedszkolnym i wczesnoszkolnym. W literaturze pedagogicznej szachy są wzorcowym przykładem korzyści uzyskiwanych w praktyce dydaktycznej i wychowawczej młodego pokolenia.

¹ R. Ferguson, *Chess in education*, <http://www.scholasticchess.mb.ca/docs/ciers.pdf> (dostęp 21.05.2024); A. Modzelan, *Osiągnięcia szkolne uczniów objętych programem nauki gry w szachy...*, http://mkarasinski.pl/_cms/files/A_Modzelan_Praca_magisterska.pdf (dostęp 21.05.2024); A. Baum, J. Łukasiewicz-Wieleba, J. Wiśniewska, I. Koniczna, *Innowacyjne wspieranie rozwoju uczniów. Projekt Edukacja przez Szachy w Szkole*, Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej, Warszawa 2017, www.aps.edu.pl/media/2391438/baum_innowacyjne-wspieranie-rozwoju.pdf (dostęp 21.05.2024).

Odpowiednio wprowadzone do edukacji, szachy stają się wszechstronnym narzędziem wspierającym rozwój dziecka w wielu aspektach. Od intelektualnego, przez emocjonalny, społeczny, etyczny i fizyczny, aż po twórczy i artystyczny, gra ta otwiera przed dziećmi drzwi do odkrywania własnych możliwości, nadawania sensu działaniom, gromadzenia doświadczeń i budowania relacji.

WALORY INTELEKTUALNE

W kontekście rozwoju poznawczego zwraca uwagę duża spójność szachów z kształconymi kompetencjami matematycznymi. Dostrzec można także wiele związków z celami edukacji informatycznej. Istotą szachów jest bowiem logiczne rozumowanie, umiejętność analizy, syntezy oraz dedukcji. Szachy wyrabiają zdolność do rozwiązywania problemów, wyciągania wniosków z popełnionych błędów, formułowania planów gry i podejmowania przemyślanych działań przy wielu zmiennych jednocześnie. Dzieci doskonałą te umiejętności w szczególności poprzez udział w turniejach, rozwiązywanie zadań szachowych i analizę partii.

SZACHY W PRZEDSZKOLU I SZKOLE JAKO KLUCZ DO WSZECHSTRONNEGO ROZWOJU DZIECI

Kluczową umiejętnością w szachach jest krytyczne myślenie, ponieważ każdy ruch na szachownicy wymaga samodzielnej decyzji, opartej na odpowiednich przesłankach. Dzięki rozwijaniu pamięci wzrokowej dzieci potrafią świetnie odtwarzać wzorce i dostrzegać prawidłowości. Szachy pomagają nie tylko lepiej koncentrować się na zadaniu, racjonalniej wykorzystywać czas i łatwiej zapamiętywać szczegóły, ale również wspaniale rozwijają wyobraźnię przestrzenną. To żywa lekcja geometrii, co skutkuje wysokimi wynikami w nauce. Szachownica staje się układem współrzędnych, na którym dziecko operuje pojęciami takimi jak odległość, kierunek, linie, pola. Uczy się dodawać, odejmować i porównywać wartości bierek, co stanowi doskonałą podstawę do nauki matematyki. Ponadto szachy świetnie integrują się z treściami innych przedmiotów. Mogą być skorelowane z nauką języka polskiego, języków obcych, edukacją przyrodniczą i innymi dziedzinami. Na przykład dzieci mogą uczyć się liczyć pola na szachownicy, pisać opowiadania o przygodach szachowych bohaterów lub tworzyć mapy szachowych królestw.

BEATA SYMBOR

Edukacja przez szachy znakomicie wpisuje się również w nurt neurodydaktyki, czyli nauczania przyjaznego mózgowi. Jest formą zabawy, ale nie tylko rozrywką i sposobem spędzenia wolnego czasu, lecz także intensywnym procesem uczenia się, któremu towarzyszy skupienie, przeżywanie, motywacja i działanie. W sposób naturalny szachy odwołują się do ciekawości poznawczej i zainteresowań uczniów.

WALORY SPOŁECZNE

Uprawianie szachów wzbogaca osobowość dziecka i polepsza jego przygotowanie do uczestnictwa w życiu społecznym. W tym kontekście szachy wyróżniają się przede wszystkim dbałością o relacje, dobrą komunikację, empatię i szacunek, nie ujmując przy tym indywidualnemu potencjałowi i potrzebom. Aby nie wyciągnąć pochopnego wniosku, że gra ta jest tylko dla uczniów zdolnych, warto wspomnieć, że w świecie szachów świetnie odnajdują się: dyslektycy, uczniowie z różnorodnymi deficytami fizycznymi (niedostyszący, niedowidzący, trwale unieruchomieni i inni), uczniowie z problemami i doświadczeniami traumatycznymi, z ADHD, ze spektrum autyzmu, uczniowie z FAS, upośledzeni umysłowo w stopniu lekkim i uczniowie o innych specjalnych potrzebach edukacyjnych. Szachy są świetnym narzędziem wspierającym terapię

i rewalidację, z którego szkoły nierzadko korzystają. Na zajęcia trafiają uczniowie z orzeczeniami i to oni właśnie bardzo często w szachach znajdują dziedzinę, w której mogą być równi innym lub nawet lepsi, która może ich dowartościować i przynieść prawdziwą satysfakcję².

Jak większość ludzkich zainteresowań, szachy zbliżają ludzi do siebie. Niosą ze sobą trwałe przyjaźnie i sympatie, które nie ograniczają się tylko do szachów, ale odnoszą się do innych sfer życia. Uczą pracy w zespole – budowania zaufania, integracji, wzajemnej motywacji oraz osiągania wspólnego celu, jak w przypadku szachów drużynowych czy po prostu pracy grupowej. Szachista zdobywa szacunek do drugiej osoby i wie, jak cieszyć się sukcesem, a jak radzić sobie z porażką. Normą jego zachowania jest gratulowanie wygranej i dziękowanie za wspólną grę. Dziecko, które gra w szachy, uczy się, że należy brać pod uwagę ruchy przeciwnika, tak jak w życiu należy brać pod uwagę działania innych ludzi. Przestrzeń na szachownicy nie jest zarezerwowana dla jednego gracza, podobnie jak przestrzeń życiowa nie może być własnością jednego człowieka.

² M. Zielińska, *Nauka gry w szachy jako wsparcie terapii i rewalidacji*, <https://szachywszkole.pzszych.pl/walory-edukacyjne/> (dostęp 21.05.2024).

SZACHY W PRZEDSZKOLU I SZKOLE JAKO KLUCZ DO WSZECHSTRONNEGO ROZWOJU DZIECI

Szachy mogą być wykorzystywane jako narzędzie integracji w klasach, gdyż uczniowie o różnym poziomie umiejętności mogą wspólnie grać i uczyć się od siebie nawzajem, także współpracy i wzajemnego wsparcia. Dlatego tak ważne jest organizowanie szkolnych turniejów szachowych, w których mogą uczestniczyć wszystkie dzieci, niezależnie od poziomu zaawansowania. Uczniowie mogą pracować w grupach nad projektami szachowymi, takimi jak stacje zadaniowe, tworzenie własnych szachowych zagadek lub analizowanie słynnych partii szachowych. W końcu szachy mogą być również świetnym narzędziem edukacyjnym w edukacji domowej. Rodzice mogą grać z dziećmi w szachy, co nie tylko będzie wspierało rozwój dzieci, ale także wzmocniło więzi rodzinne.

WALORY EMOCJONALNE

Niezwykle ważny jest wpływ szachów na rozwój emocjonalny dzieci. Gra od najmłodszych lat uczy samodzielności i odwagi w podejmowaniu decyzji, a także rozwija wiarę we własne możliwości. Młody adept sztuki szachowej musi wykazać się dyscyplinowaniem i znajomością określonych reguł, przez co nieobce są mu zasady *fair play*. Ustalanie i przestrzeganie zasad gry rozwija u dzieci poczucie sprawiedliwości i szacunku dla innych. Udział w zawodach promuje wartości takie jak szacunek, uczciwość i etyka sportowa. Uczeń staje się również bardziej cierpliwy, wytrwały i w pełni panuje nad sobą. Każda partia i fizyczny kontakt z bierkami – ich poruszanie, zbijanie, szachowanie, dawanie matów, przeprowadzanie kombinacji – znajduje odzwierciedlenie na twarzy szachisty, i są to emocje, które uczy się kontrolować. Pod opieką nauczyciela rozpoznaje je, nazywa i próbuje radzić sobie z ich przeżywaniem. Szachy wykształcają poczucie obiektywizmu, uczą tolerancji i reakcji na niepowodzenia, a także – jakże ważnej, bo odroczonej – gratyfikacji.

Dzieci mające styczność z szachami zupełnie inaczej podchodzą do porażek. Zazwyczaj ponownie starają się rozwiązać określony problem i czynią to aż do skutku, podczas gdy ich rówieśnicy bądź rezygnują z wykonania zadania, bądź

też obniżają sobie skalę trudności. Z kolei sukcesy w grze wzmocniają wiarę we własne możliwości i podnoszą samoocenę. Dziecko uczy się radzić sobie z presją i stresem, co przekłada się na inne sfery życia. Zajęcia szachowe to doskonała okazja do integracji dzieci o różnych umiejętnościach i temperamentach. Wspólna gra uczy tolerancji, szacunku dla innych i współpracy w zespole. Szachy to nie tylko nauka ruchów bierki, ale również rozwój kompetencji językowych. Dzieci doskonale przekazują informacje w sposób jasny i zwięzły oraz argumentują swoje decyzje. Uczą się rozwiązywać spory i nieporozumienia w sposób pokojowy, negocjować i dochodzić do kompromisów. Zawsze mogą w ustalony sposób prosić o pomoc nauczyciela. Poprzez podniesienie ręki szachiści składają reklamację, gdy na przykład przeciwnik wykona nieprawidłowe posunięcie, czyli zagra niezgodnie z zasadami.

Wykorzystanie szachów jako elementu oddziaływań wychowawczych może przynieść wiele korzyści. Choć sama gra może wywoływać różne emocje, takie jak radość, smutek, złość czy frustracja, ważne jest, aby dzieci oswajały je w zdrowy sposób. A że materia nie jest tak bolesna jak samo życie, bo to w końcu tylko gra, więc ten kapitał je się nie do przecenienia. Jest to szczególnie ważne w dzisiejszym świecie, gdy dzieci słabiej sobie radzą

BEATA SYMBOR

psychicznie niż prawdopodobnie kiedykolwiek wcześniej. Dzięki szachom nauczymy je mierzenia się z trudnościami, prawidłowej oceny sytuacji, podejmowania trafnych decyzji i budowania zdrowych relacji z innymi ludźmi.

WALORY FIZYCZNE

Co je się wcale nieoczywiste, szachy również wpływają na rozwój fizyczny uczniów. Wiemy już, że wymagają skupienia uwagi i zapamiętywania pozycji figur na szachownicy, co jest doskonałym ćwiczeniem dla mózgu. Ale szachy, podobnie jak inne gry i zabawy umysłowe, stymulują neurony do tworzenia nowych połączeń. Więcej połączeń oznacza, że komunikacja między neuronami staje się szybsza i bardziej optymalna, co sprzyja ogólnej sprawności organizmu.

Zamknięte sale nie są jedynymi przestrzeniami do uprawiania tego sportu. Organizowanie gier na szachownicach plenerowych, na świeżym powietrzu, promuje aktywność fizyczną i zdrowy styl życia. Doskonale sprawdzają się w tym względzie również szachy parkowe, wykorzystywane m.in. do

inscenizacji i pokazów żywych szachów. Integracja szachów z innymi aktywnościami fizycznymi, takimi jak bieganie lub gimnastyka, rozwija z kolei umiejętności ruchowe i koordynację. Świetnym sposobem doskonalenia sprawności fizycznej są też szachy biegane, które polegają na obiegnięciu przeszkody po każdym posunięciu i powrocie do szachownicy w możliwie najszybszym czasie, ponieważ gra odbywa się z zegarem.

Dziecko, szczególnie na zajęciach dla grup początkujących, uczestniczy w zabawach ruchowych rozwijających orientację w schemacie ciała i przestrzeni. Uczeń naśladuje ruchy, uczy się symetrii podczas słuchania opowieści, piosenki, muzyki, a także uczestniczy w zabawach orientacyjnych oraz wykonuje czynności związane z porządkowaniem, sprzątaniem. Manipulowanie figurami szachowymi doskonali motorykę małą dłoni, co ma znaczenie m.in. dla nauki pisania. Dzieci uczą się precyzyjnie chwytać figury, przesuwać je po szachownicy i wykonywać nimi posunięcia. Prawidłowa koordynacja ręki z zegarem, jednoczesne prowadzenie zapisu partii szachowej, a przy tym wszystkim umiejętność zarządzania czasem ją się bezcenne.

SZACHY W PRZEDSZKOLU I SZKOLE JAKO KLUCZ DO WSZECHSTRONNEGO ROZWOJU DZIECI

Młody szachista szybko też dostrzega związek pomiędzy aktywnością fizyczną a kondycją, która pomaga wytrwać długie godziny spędzone przy szachownicy. Gra w szachy może być relaksująca i od stresowująca. Pozwala dzieciom wyciszyć się, oderwać od telefonu i efektywnie skupić wzrok oraz myśli, co pozytywnie wpływa na ich samopoczucie i zdrowie psychofizyczne. I co najważniejsze, szachy nie są losowe, a to oznacza, że ostateczny wynik pojedynków zależy od faktycznych umiejętności graczy, przyjętej strategii czy skutecznej taktyki (ale też – a może przede wszystkim – od błędu własnego lub przeciwnika).

WALORY TWÓRCZE

Szachy znane są ze swojego konwergencyjnego (zbieżnego) charakteru, z czym zgodnie z podejściem Paula Guilforda mamy do czynienia w sytuacjach, w których istnieje jedno poprawne rozwiązanie. Dlatego warte polecenia są z pewnością takie formy aktywności, które rozwijają także myślenie dywergencyjne (rozbieżne)³. Na swoich zajęciach nazywam je „szachy inaczej”. Dzieci, przykładowo, mogą konstruować własne zasady i strategie na bazie znanej im gry w szachy. Powstać mogą zupełnie nowe formy, wcale nie tylko planszowe, ale na przykład karciane, które mogą posłużyć chociażby do utrwalenia wiedzy o szachach lub wykorzystywać jakiś ich element, by powstała zupełnie nowa zabawa lub gra dydaktyczna.

Kreatywność możemy rozwijać – jak z powyższych przykładów widać – na wiele sposobów, również poprzez różne, znane lub mniej znane odmiany szachów. Zamiast grać jeden na jednego, dzieci mogą grać w drużynach. Mogą to być znane wszystkim rozgrywki na kilku szachownicach, ale dzieci preferują również grę zespołową, z podziałem na białych i czarnych na tablicy demonstracyjnej tradycyjnej lub elektronicznej. To doskonały sposób na naukę współpracy i komunikacji. Dzieci wówczas ze sobą rozmawiają, uzgadniają ruchy i wspólnie dążą do zwycięstwa. Choć taki sposób rozgrywek może być też pozbawiony elementu

komunikacji werbalnej, a „rozmowa” między członkami zespołów toczyć się będzie tylko na szachownicy, co bardziej przypomina znaną zabawę w głuchy telefon.

Wyrównywaniu poziomu i wzmaganiu motywacji służą rozgrywki symultaniczne z nauczycielem, a jeszcze lepiej z jedną lub kilkoma potencjalnie lub obiektywnie silniejszymi osobami z grupy. Tandemy też są spotykane w szachach. Taką popularną odmianą, gdzie dwóch graczy siada po jednej stronie szachownicy i gra przeciwko dwóm graczom po drugiej jej stronie, jest kloc. To doskonały sposób na naukę współpracy i kompromisu. Dzieci muszą uczyć się aktywnie obserwować swoją i partnera szachownicę oraz podejmować decyzje, które przyniosą zwycięstwo parze. Nie zapominajmy, że istnieje wiele gier (jak np. wilk i owce) opartych na zasadach szachowych, które mogą być doskonałym wprowadzeniem do gry dla młodszych dzieci. Gry te często mają uproszczone zasady, mniejszą planszę i krótszy czas rozgrywki, co czyni je bardziej przystępnymi dla najmłodszych⁴.

⁴ M. Bobula, *Zabawy i gry w szachy dla dzieci*, <https://infoszach.pl/2019/02/11/zabawy-i-gry-w-szachy-dla-dzieci/> (dostęp 22.05.2024).

³ E. Nęcka, *Psychologia twórczości*, GWP, Sopot 2012.

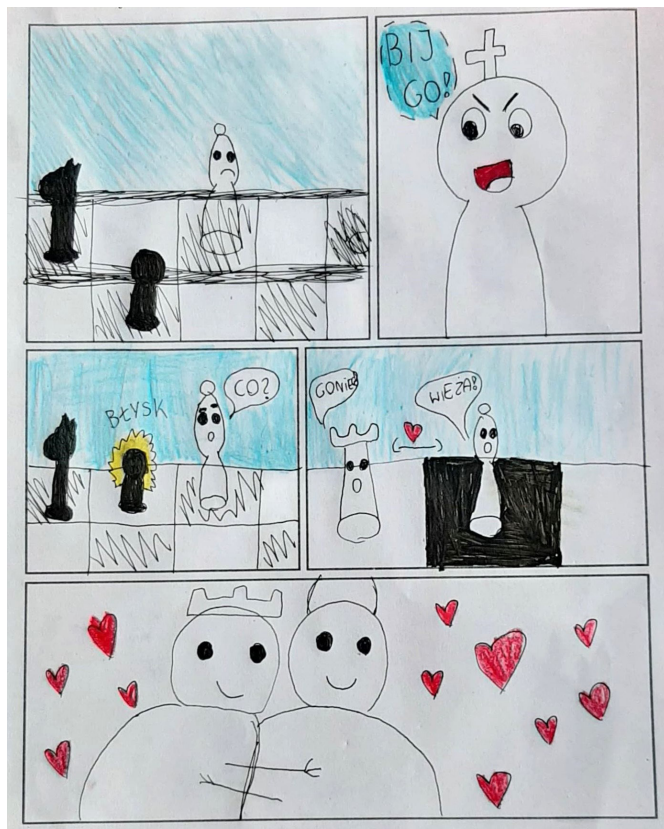
BEATA SYMBOR

WALORY ARTYSTYCZNE

Szachy kształtują umiejętność wyobrażania sobie ruchów bierka w przestrzeni trójwymiarowej, co ma znaczenie dla rozwoju wyobraźni przestrzennej i zdolności plastycznych. Szachy nie ograniczają się (a na pewno nie muszą się ograniczać) do sztywnych schematów. Wymagają kreatywnego podejścia do rozwiązywania problemów, poszukiwania niestandardowych rozwiązań i przewidywania ruchów przeciwnika. To doskonałe ćwiczenie dla twórczości i pomysłowości. Szachy to nie tylko gra logiczna i strategiczna, ale również doskonały sposób na rozwijanie kreatywności u dzieci. Wpłcenie szachów w zajęcia artystyczne może przynieść wiele korzyści, pobudzić wyobraźnię, umiejętność abstrakcyjnego myślenia i zdolności plastyczne.

Dzieci mogą tworzyć historie i opowiadania na podstawie swoich partii szachowych, co rozwija ich kompetencje narracyjne i literackie. Zamiast opowiadania mogą stworzyć zabawny komiks oparty na historii lub konkretnej partii szachów. Mogą narysować kolejne ruchy figur, opatrzyć je dymkami z dialogami, dodać tła i inne elementy graficzne. Dzieci mogą też projektować i tworzyć własne szachownice oraz bierki. Zamiast tradycyjnej szachownicy możemy wykorzystać duży arkusz papieru lub tablicę, na której dzieci stworzą własną unikatową

planszę do gry. Taka modyfikacja pozwoli dzieciom na artystyczne wyrażenie siebie. Uczniowie mogą rysować, malować, tworzyć kolaże z różnych materiałów, a nawet budować trójwymiarowe szachy, na przykład z klocków lub samodzielnie ulepić je z plasteliny.

SZACHY W PRZEDSZKOLU I SZKOLE JAKO KLUCZ DO WSZECHSTRONNEGO ROZWOJU DZIECI

Nie brakuje też aplikacji szachowych i platform online (m.in.: <https://lichess.org/pl>, <https://www.chess.com/pl>, <https://chessgrow.com/> i <https://www.chesskid.com/pl>), oferujących interaktywne lekcje, nagrania filmowe i ćwiczenia, dostosowane do różnych poziomów zaawansowania, które można wykorzystać według własnego pomysłu i potrzeb.

PODSUMOWANIE

Jak widać z powyższych przykładów, szachy – nie dając się jednoznacznie sklasyfikować i utożsamić z jedną wybraną dziedziną wiedzy – stanowią harmonijne połączenie sportu, nauki i sztuki. Kształtowanie kompetencji mających silny związek z szachami powinno rozpoczynać się już na etapie edukacji wczesnoszkolnej, a nawet w przedszkolu. •

BEATA SYMBOR – konsultantka Pomorskiego Centrum Edukacji Nauczycieli w Gdańsku, nauczycielka dyplomowana, instruktorka i sędzia szachowa. Z wykształcenia bibliolog i informatyk, z zamiłowania (od 6 roku życia) – szachistka. Koordynatorka projektu „Edukacja przez Szachy w Szkole” w województwie pomorskim. Laureatka nagrody Hetmana dla „Nauczyciela Roku 2020”.

Na szczęście w Polsce szachy cieszą się coraz większym zainteresowaniem wśród rodziców oraz spotykają się z bardzo pozytywnym odbiorem uczniów. To w dużej mierze zasługa dyrektorów i nauczycieli poszukujących wartościowych rozwiązań wspierających ich podopiecznych. Wszechstronny i harmonijny rozwój dzieci, jaki zapewniają szachy, zachęca więc do powszechnego wprowadzenia ich do szkół i placówek, aby nie tylko wzbogacić ofertę edukacyjną, ale przede wszystkim wpłynąć na podniesienie jakości kształcenia i wychowania.

Z całą pewnością szachy, jako element edukacji, mogą wspierać realizację celów zawartych w postawie programowej, oferując dzieciom nie tylko narzędzie do zdobywania wiedzy, ale także do rozwijania umiejętności życiowych i wartości, które będą im towarzyszyć przez całe życie.

